

Діалогічний підхід у системі фахової підготовки майбутніх психологів

Teslenko M.M. Dialogical approach in the system of professional training of future psychologists / M.M. Teslenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 29. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 696–706.

М.М. Тесленко. Діалогічний підхід у системі фахової підготовки майбутніх психологів. У статті проаналізовано та обґрунтовано значення діалогічного підходу як головної умови якісної професійної підготовки майбутнього психолога в системі вищої школи. Виокремлено чинники ефективності діалогічних комунікативних практик у вищій школі.

Автором зазначено, що сьогодні безліч складних проблем у різних сферах людської діяльності неможливо вирішити без залучення фахівців-психологів, тому все більш актуальною стає проблема якості їх професійної підготовки. Наголошено, саме поліпшення якості освіти є одним із головних завдань сучасної політики в галузі освіти, національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави.

Аргументовано доцільність застосування діалогічного підходу у вищій школі з метою свідомого розвитку та вдосконалення професійної компетентності майбутніх психологів.

Проаналізовано науково-теоретичні закономірності та особливості побудови діалогічного підходу в психології. Зроблено узагальнення наукових уявлень щодо діалогічної взаємодії в освітньому просторі вищої школи. Розкривається роль діалогічного навчання у спільній продуктивній діяльності суб'єктів освітнього процесу для формування професійної свідомості майбутніх психологів.

Розглянуто можливість формування фахової компетентності майбутніх психологів на основі інтерактивних методів навчання. Здійснено аналіз труднощів, що перешкоджають ефективному застосуванню інтерактивних методів у вищій школі. Виокремлено чинники успішного формування діалогічної компетентності майбутніх психологів.

Ключові слова: діалогічний підхід, психологічна компетентність, професійний саморозвиток, якісна освіта, інтерактивне навчання.

М.М. Тесленко. Диалогический подход в системе профессиональной подготовки будущих психологов. В статье проанализирован и обоснован диалогический подход как главное условие качественной профессиональной подготовки будущего психолога в системе высшей школы.

Выделены факторы эффективности диалогических коммуникативных практик в высшей школе.

Отмечено важность участия психологов при решении сложных проблем в различных сферах человеческой деятельности, поэтому всё более актуальной становится проблема качества их профессиональной подготовки. Обозначено, что именно улучшение качества образования является одной из главных задач современной политики в области образования, национальным приоритетом и предпосылкой национальной безопасности государства. Аргументирована целесообразность применения диалогического подхода в высшей школе с целью сознательного развития и совершенствования профессиональной компетентности будущих психологов.

Проанализированы научно-теоретические закономерности и особенности построения диалогического подхода в психологии. Сделано обобщение научных представлений о диалогическом взаимодействии в образовательном пространстве высшей школы. Раскрывается роль диалогического обучения в совместной продуктивной деятельности учащихся для формирования профессионального сознания будущих психологов.

Рассмотрена возможность формирования профессиональной компетентности будущих психологов с помощью интерактивных методов обучения. Осуществлён анализ трудностей, препятствующих эффективному применению интерактивных методов в высшей школе. Выделены факторы успешного формирования диалогической компетентности будущих психологов.

Ключевые слова: диалогический подход, психологическая компетентность, профессиональное саморазвитие, качественное образование, интерактивное обучение.

Постановка проблеми. Психологія як спеціальність нині входить до переліку «модних» професій, тому багатьох абітурієнтів цікавить питання здобуття освіти в цьому напрямку. Безліч складних проблем у різних сферах людської діяльності неможливо вирішити без залучення фахівців-психологів, тому все актуальнішою стає проблема якості їх професійної підготовки.

Проблема професійної підготовки психологів гостро обговорюється як теоретиками, так і практиками. Висуваються нарікання на адресу навчальних програм, висловлюються сумніви щодо доцільності функціональних обов'язків психологів, з'ясовуються основні протиріччя в змісті діяльності практичних психологів. А. Смирнов вважає, що однією з причин такого становища є невизначеність у змістовій, технологічній, нормативно-правовій основі роботи психолога [7]. Студенти зазначають, що існуюча система підготовки психологів переважно орієнтована на інформаційне забезпечення студентів щодо різ-

них галузей та напрямів психології, методик діагностики тощо і фактично не спрямована на розвиток у майбутніх фахівців якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Крім того, на їхню думку, недостатня увага приділяється практичній підготовці, яка давала б можливість оволодіти професійними прийомами, що є основним засобом надання професійної допомоги людям.

Оскільки основні види роботи психолога здійснюються, у кінцевому результаті, через організацію діалогу як знаряддя професійної діяльності, вважаємо доречним підтримати думку професора Г. Дьяконова. Діалогічний підхід у психологічній науці, на його думку, є актуальним, оскільки дає можливість емпірично вивчати низку явищ онтології людського життя та відкриває можливості розробляти нові – інтерсуб'єктно-діалогічні – методи психологічного дослідження (діалогічні методи анкетування, тестування, експериментування, аналізу продуктів діяльності) і технології практичної діяльності психолога (психокорекційні, психотерапевтичні, інтроспективні, інтерпретативні та ін.) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння сутнісної природи діалогу спирається на наукові уявлення про внутрішній діалог і внутрішнє мовлення (Ж. Піаже, Л. Виготський, О. Леонтьєв) та діалогічну природу свідомості й самосвідомості особистості (І. Кон, В. Зінченко, В. Столін).

Дослідження діалогу в працях Т. Флоренської, Г. Ковальова, А. Копйова дозволили виявити гуманітарно-культурний й інтерсуб'єктно-духовний зміст психології діалогу та його парадигмальні можливості в психологічній науці і практичній психології.

Спираючись на роботи М. Бахтіна, В. Біблера, О. Орлова, Г. Балла, Г. Дьяконова, Н. Hermans, Н. Kempen, Р. Linell, ми пізнали психологічні механізми зародження та здійснення діалогу, особливості його різних видів і можливості їх застосування як у психології, так і в освітньому просторі.

Принципове значення для розвитку діалогічного підходу має вивчення низкою авторів проблеми розвитку діалогічної інтенції психолога в руслі психотерапії та психологічного консультування (А. Орлов, Т. Яценко, І. Сергієнко, Н. Карпова та ін.), діалогічної взаємодії у формуванні смисложиттєвих орієнтацій особистості та системи ставлень людини до діяльності (Г. Дьяконов, Б. Братусь), евристичного потенціалу діалогічної комунікативної практики (О. Матюшкін, Ю. Кулюткін).

Враховуючи зазначене, метою статті є обґрунтування значення діалогічного підходу як головної умови якісної професійної підготовки майбутнього психолога в системі вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні очевидно, що завтрашній день і наше майбутнє будуть багато в чому визначатися рівнем і якістю освіти та професійної підготовки сучасної молоді людини, її світоглядною позицією, бажанням і вмінням брати активну участь у перетворенні світу.

Якісна освіта розглядається в наш час як один із основних індикаторів якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання. Не випадково серед характеристик, так званого, індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), за яким Програма розвитку ООН порівнює рівень соціального й економічного розвитку країн, показник освітньої діяльності є одним із трьох основних індикаторів (добробут, освіта та здоров'я) в інтегрованій оцінці якості людського життя [6]. Отже, саме поліпшення якості освіти є одним з головних завдань сучасної політики в галузі освіти, національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, умовою реалізації права громадян на освіту.

Чимало дослідників присвятили свої наукові праці актуальним питанням освіти та підготовки фахівця у вищій професійній школі, зокрема Ю. Азаров, С. Вишнякова, С. Золотухіна, А. Кас'ян, В. Лозова, М. Мельничук, С. Піявський, В. Сергеев, А. Серьожкіна, Г. Троцко, В. Ядов та інші.

На рівні філософського узагальнення питання якості освіти розробляли В. Андрущенко, І. Зязюн, А. Субетто; як тотожне поняттю «якість знань» – І. Лернер, Т. Шамова, В. Моїсеєв, В. Беспалько; як основу управлінської діяльності – О. Конаржевський, В. Маслов, В. Панасюк та інші.

Аналізуючи визначення поняття «якість», можна помітити, що якість у будь-якому випадку визначається як сукупність, як система показників, а не одна властивість або одна характеристика. Це вкрай важливо, тому що, ведучи мову про якість освіти або якість підготовки фахівця, досить часто ми маємо на увазі якість знань, умінь і навичок. Однак знання самі по собі не визначають якість випускника вищої школи.

Дослідження, яке провів М. Слюсаревський щодо розуміння суб'єктами освітнього процесу (педагогами, учнівською та студентською молоддю) поняття «якість освіти», засвідчує, що найважливішим показником цього процесу респонденти вважають особистісний розвиток учня або студента [6]. Отже, зерна, посі-

яні В. Сухомлинським та іншими видатними представниками педагогічної і психологічної думки, вже дали в суспільній свідомості міцні сходи.

І це збігається з головною метою української освіти, що визначена в Національній доктрині, а саме: «Створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України» [3]. Отож, реалії сучасності вимагають не лише високого рівня теоретичної підготовки майбутнього фахівця, а й формування його особистості, творчого потенціалу, готовності до саморозвитку й самовиховання.

Як зазначає Н. Шевченко, важливою складовою підготовки у вищій школі є формування професійної свідомості. Професію не слід плутати зі спеціальністю, що закріплюється в кваліфікаційних документах і визначається через предмет діяльності. Професія – поняття значно ширше. Професія – це діяльність, що має власну мету, власний продукт, свої норми та засоби, що у своєму результаті детерміновані соціальною функцією і технологією тієї сфери громадського життя, що дана діяльність обслуговує.

Вбудований у структуру навчального процесу діалогічний підхід виступає технологією навчання, результатом якої є формування діалогічності як інтегральної характеристики майбутнього психолога. Реалізація цього підходу в психолого-педагогічному процесі підвищує пізнавальну активність та навчальну мотивацію студентів, розвиває творчий потенціал і пізнавальну компетентність (аналіз, синтез, рефлексія, самооцінка своїх навчальних дій) майбутнього фахівця. Крім того, діалогічний підхід передбачає інтеріоризацію зовнішніх потреб професійної діяльності, свідомий розвиток і вдосконалення на цій основі професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок.

Як зазначають Л. Копець та В. Гордієнко, діалогічні практики мають яскраво виражений психотерапевтичний ефект, сприяють гармонізації міжособових стосунків. Зокрема, вирівнюються відносини в групі, відбувається психотерапевтичне екзистенційне очищення (лікування ран, зняття провини, каяття, прощення), підвищується самооцінка учасників, гармонізується психологічна атмосфера спілкування [2].

Основою вивчення діалогу є соціокультурна концепція спілкування і творчості як діалогу М. Бахтіна та роботи сучасного філософа М. Бубера, який наполягає на діалогічності не лише спілкування, а й людського буття взагалі. Діалогічна природа людської свідомості визначається М. Бахтіним через єдину мож-

ливість оформлення самосвідомості за допомогою рівноправної свідомості Іншого, вона сполучена з діалогічною природою самого життя: «Жити – значить брати участь у діалозі: питати, слухати, відповідати, погоджуватися і т. п. У цьому діалозі людина бере участь уся і всім своїм життям: очима, губами, руками, душею, духом, усім тілом, вчинками» [1, с. 118]. Для того, щоб побачити співрозмовника таким, яким він є, потрібно звільнитися від егоцентричної домінанти й виховувати у собі домінанту на співрозмовника. «Діалогічні відносини – це майже універсальне явище, що пронизує всі відносини і прояви людського життя ... Чужі свідомості не можна спостерігати, аналізувати, визначати ..., – з ними можна тільки діалогічно спілкуватися» [1, 132].

Ідеї М. Бахтіна отримали широку розробку в роботах М. Бубера, який, як М. Бахтін, звертається до проблем буття, іншої людини як іншого буття, тлумачення справжнього, діалогічного, спілкування як співбуття людей. М. Бубер, на відміну від М. Бахтіна, вважає, що людські відносини найчастіше не діалогічні і що тільки небагатьом вдається досягти істинного діалогу. Але і для М. Бахтіна, і для М. Бубера істинно людське полягає саме в діалозі між Я і Ти. Отже, концепції цих двох учених спираються на те, що людський світ діалогічний у всіх своїх ключових моментах, тобто діалог є не тільки якістю, яка притаманна людській взаємодії, але й якістю, що властива світу.

У європейській і американській науці бахтінську наукову спадщину активно вивчають й використовують у різних конкретнонаукових сферах, проте найбільш послідовно та повно ідеї діалогічної філософії реалізовані у психологічних і міждисциплінарних (комунікативістика, комунікативна лінгвістика) підходах.

Огляд діалогічних підходів у пострадянській та західній психології відбиває як спільність, так і розмаїтість у трактуваннях діалогізму різними дослідниками. Найбільш переконливо вибудовані концептуально, а також деталізовані у спеціальних терапевтичних і консультативних процедурах «тріалогічний підхід» (О. Орлов) і теорія «dialogical Self» (Г. Германс). Щодо останньої теорії, то, попри орієнтацію на терапевтичні завдання, поступово в процесі її удосконалювання самим автором і його послідовниками, як видається, вона все більшою мірою набуває рис нової теорії особистості – інструмента для аналізу її структури і генезу. Понад це, послідовники Г. Германса застосовують запропоновану ним модель вже і для дослідження соціокультурних контактів, в галузі нейропсихології, що дозволяє говорити

про dialogical Self як про своєрідну методологічну парадигму, що формується у психології.

Прикладом застосування діалогічного підходу у вищій школі є дослідження П. Ермакова і І. Абакумової, які розглядають діалог як вихідну форму навчання, що відкриває можливості актуалізації процесів смислоутворення у студентів [2]. Автори, характеризуючи особливості діалогічного навчання у вищій школі, підкреслюють його суб'єкт-суб'єктну суть.

Як метод активізації пізнавальної діяльності студентів, розглядає діалог Н. Гвоздева. Вона вважає, що діалоги на заняттях можуть бути еталоном руху наукової думки від констатації конкретних фактів і явищ до узагальнень, законів, понять і систем. Дослідниця підкреслює, що багато можливостей для діалогізації учбового процесу надають семінарські заняття, в ході яких формується пізнавальний інтерес і психолого-педагогічне мислення студентів [9].

Один із найбільш серйозних науково-психологічних підходів у вивченні, обґрунтуванні й впровадженні діалогічних методів у практику вузівського навчання створила В. Ляудіс зі своїми співробітниками [4]. Вона розглядає психолого-педагогічні проблеми та закономірності навчання у вищій школі не тільки з погляду уявлень психології і педагогіки активних методів навчання, а й з позиції ідей і принципів психології формування пізнавальної діяльності студентів. Психодидактична концепція навчання В. Ляудіс і технологія формування спільної навчальної діяльності студентів методами активного навчання споріднені діалогічним підходом.

В. Ляудіс виходить з того, що формування пізнавальної діяльності – це перш за все процес утворення суб'єкта цієї діяльності, процес розвитку особистості в ході навчання. Аналіз моделей організації спільної навчальної діяльності, здійснений науковцем, показує, що найвищу продуктивність з погляду «особистісної» складової результату учення мають ситуації спільної продуктивної діяльності, яка і розглядається як одиниця аналізу становлення особистості у процесі учіння. Таке розуміння продуктивності спільної навчальної діяльності дуже близьке до змісту інтерактивного навчання.

Термін «інтерактивний» англійського походження та означає «взаємодіючий». Інтерактивність означає здатність до взаємодії чи саму взаємодію, діалог з кимось (наприклад, викладачем, іншими учасниками навчально-виховного процесу). Тому інтерактивне навчання – це найперше діалогове навчання, під

час якого здійснюється взаємодія між суб'єктами процесу. Так, О. Пометун сутність інтерактивного навчання вбачає у тому, що навчальний процес відбувається за умов постійного, активного взаємонавчання між учасниками навчального процесу [5].

Сутність інтерактивного навчання полягає у тому, що студент набуває знань і вмінь як у ході скерованої викладачем взаємодії з іншими студентами під час сумісної розумової діяльності, так і у процесі його взаємодії із педагогом. Змістом такої взаємодії виступає обмін інформацією, розширення та поглиблення пізнавальних інтересів, здійснення виховного впливу, створення оптимальних умов для створення мотивації навчання і забезпечення творчого характеру навчальної діяльності майбутніх психологів.

Окрім того, використання інтерактивних методів у навчальному процесі підвищує якість «зворотнього зв'язку», який, на думку багатьох науковців (Г. Божко, О. Жерновникова, О. Сікарчук, В. Трайнер, В. Щербина), є могутнім стимулом до активізації самостійної пізнавальної діяльності. Якщо студенти знають, де конкретно потрібно внести виправлення і як це зробити, у них підвищується мотивація та покращується якість освітньої діяльності.

Відтак можна узагальнити, що діалог як двосторонній інформаційний смисловий зв'язок є важливою складовою процесу інтерактивного навчання. Проте, ми повинні усвідомлювати, що моментальному швидкому та ефективному застосуванню інтерактивних методів у вищій школі заважають певні труднощі. Цей інструментарій досі залишається новим і слабо дослідженим у вітчизняній дидактиці вищої школи і недостатньо застосовуваним у її практиці. Тому, більшість викладачів не знають змісту самих інтерактивних методів навчання та способів їх практичного застосування. Крім того, не з'ясованим є питання щодо того, яким чином підбирати потрібні для того чи іншого предмета інтерактивні методи і як «вписати» інтеракцію в традиційні для вищої школи форми заняття – лекції, семінари, практикуми.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам виділити чинники успішного формування діалогічної компетентності майбутніх психологів:

- 1) уміння викладача застосовувати діалогові форми навчання;
- 2) контекст (значущість проблем, які обговорюються та проєктуються групами, їхня актуальність для учасників);
- 3) метанастанови учасників;
- 4) базовий рівень комунікативних навичок учасників (комунікативний мінімум учасників діалогу – уміння пояснювати

свою позицію, ставити запитання, уміння слухати співрозмовника, уміння шукати та знаходити спільні точки зору, навички конструктивного зворотнього зв'язку);

5) часові можливості для підготовки та розгортання діалогу в повному обсязі.

Висновок. Отже, діалог можна визначити як комунікативний процес, у ході якого відбувається не лише обмін інформацією, а й становлення професійної свідомості, смислових позицій, ціннісних орієнтацій та формування професійної компетентності майбутнього психолога.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку ми вбачаємо в розробці спеціальних методик для активізації діалогічної взаємодії на різних курсах і в різних режимах інтерактивного навчання студентів у вищій школі.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Человек в мире слова / М.М. Бахтин. – М. : Издательство Российского открытого университета, 1995. – 140 с.
2. Дьяконов Г.В. Психология диалога: теоретико-методологическое исследование / Г.В. Дьяконов. – Кировоград : РВЦ КГПУ им. Винниченко, 2006. – 696 с.
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
4. Ляудис В.Я. Методика преподавания психологии / В.Я. Ляудис. – М. : Питер, 2008. – 192 с.
5. Пометун О.І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О.І. Пометун, Л. Пироженко. – К. : АПН, 2002. – 135 с.
6. Слюсаревський М. Проблеми якості освіти: соціально-психологічний контекст / Микола Слюсаревський // Соц. психологія. – 2007. – № 1. – С. 79–88.
7. Смирнов А.Н. Особенности условий подготовки практических психологов в зависимости от их профессиональной специализации: дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07 / Андрей Николаевич Смирнов. – Нижний Новгород, 2006. – 179 с.
8. Тесленко М.М. Формування пізнавальної самостійності студентів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Марина Миколаївна Тесленко. – Х., 2013. – 234 с.
9. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: дис. ... доктора

психол. наук: 19.00.07 / Наталія Федорівна Шевченко. – К., 2005. – 331 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bahtin M.M. Chelovek v mire slova / M.M. Bahtin. – M. : Izdatel'stvo Rossijskogo otkrytogo universiteta, 1995. – 140 s.
2. D'jakonov G.V. Psihologija dialoga: teoretiko-metodologicheskoe issledovanie / G.V. D'jakonov. – Kirovograd : RVC KGPU im. Vinnichenko, 2006. – 696 s.
3. Kremen' V. G. Filosofija ljudinocentrizmu v strategijah osvithn'ogo prostoru / V. G. Kremen'. – K. : Pedagogichna dumka, 2009. – 520 s.
4. Ljaudis V.Ja. Metodika prepodavaniya psihologii / V.Ja. Ljaudis. – M. : Piter, 2008. – 192 s.
5. Pometun O. I. Interaktyvni tehnologii' navchannja: teorija, praktyka, dosvid / O. I. Pometun, L. Pyrozhenko. – K. : APN, 2002. – 135 s.
6. Sljusarevs'kyj M. Problemy jakosti osvity: social'no-psihologichnyj kontekst / Mykola Sljusarevs'kyj // Soc. psihologija. – 2007. – № 1. – S. 79–88.
7. Smyrnov A.N. Osobennosty uslovyj podgotovky praktycheskyh psihologov v zavysy-mosty ot yh professional'noj specyalyzacyu: dys. ... kand. ped. nauk : 19.00.07 / Andrej Nikolaevych Smyrnov. – Nyzhnyj Novgorod, 2006. – 179 s.
8. Teslenko M. M. Formuvannja piznaval'noi' samostijnosti studentiv u procesi vyvchennja psihologo-pedagogichnyh dyscyplin : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.09 / Maryna Mykolai'vna Teslenko. – H., 2013. – 234 s.
9. Shevchenko N. F. Formuvannja profesijnoi' svidomosti praktychnyh psihologiv u systemi vyshhoi' osvity: dys. ... doktora psihol. nauk: 19.00.07 / Natalija Fedorivna Shevchenko. – K., 2005. – 331 s.

M.M. Teslenko. Dialogical approach in the system of professional training of future psychologists. The article analyzes the importance of dialogical approach as the main condition of high-quality professional training of future psychologists in the system of higher education. The author has determined the factors of efficiency of dialogical communicative practices in higher education.

The author noted that today many complex problems in various areas of human activity cannot be solved without the involvement of professional psychologists. That is why the problem of the quality of their training became increasingly urgent. There is emphasized that improving of the

quality of education is one of the main tasks of modern education policy, national priority and a precondition for national security.

The article argued the feasibility of dialogic approach in higher school with the aim of conscious development and improving the professional competence of future psychologists. The author has analyzed the scientific and theoretical patterns and features of creation of the dialogical approach in psychology. Theoretical generalizations of scientific concepts about dialogical interaction in educational space of higher education are made. Article reveals the role of dialogical learning and collective productive activities of the subjects of educational process in the formation of professional consciousness of future psychologists.

The possibility of formation of professional competence of future psychologists on the base of interactive teaching methods is determined. The analysis of the difficulties, that prevent the effective use of interactive methods in higher education, is made. Author determined factors of successful formation of dialogic competence of future psychologists.

Keywords: dialogical approach, psychological competence, professional self-development, high-quality education, interactive education.

Received February 08, 2015

Revised February 17, 2015

Accepted March 22, 2015

УДК 159.955.4

Б.В. Хомуленко
ecologyofmind@mail.ru

Розвиток функціонально-рольової структури особистості психолога

Khomulenko B.V. Developing the functional and role structure of psychologist's personality / B.V. Khomulenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuik Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 29. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 719–730.

Б.В. Хомуленко. Розвиток функціонально-рольової структури особистості психолога. У статті розглянуто функціонально-рольові особливості особистості психолога. Представлено етапи програми розвитку рольової структури особистості майбутнього психолога, а також результати перевірки ефективності запропонованої програми. Показано, що